

Från krig till demokrati

– om en grupprocess som bygger på struktur och tillit

FÖRFATTARE: CHARLOTTE FOGELKLOU

ARTIKEL NUMMER 6/2014

Abstract

Den här artikeln handlar om en klass som befann sig i ett totalt kaos. En årskurs 1 som förklarade att de var skolans värstingar. Den handlar om vår resa tillsammans: Hur vi gjorde för att skapa vad eleverna själva kallar ”världens bästa klass”.

Syftet med artikeln är att visa ett arbetssätt som fungerade för mig. Ett arbetssätt som går ut på att skapa trygghet i gruppen, eftersom jag anser att barn inte kan lära sig om de är otrygga i skolan. Kanske kan artikeln användas som diskussionsunderlag och brygga mellan dagens ”problemklasser” och morgondagens lärare.

Charlotte Fogelklou är utbildad lärare för de yngre åldrarna med inriktning svenska och SO-blocket samt en specialisering inom specialpedagogik.

charlotte.fogelklou@maestroskolan.se

Denna artikel har den 16 december 2013 accepterats för publicering i Skolportens numrerade artikelserie för utvecklingsarbete i skolan av Nacka kommuns läsgrupp med Björn Söderqvist fil. dr. samt rektor, Nacka kommun, som gruppens ordförande.

Fri kopieringsrätt i ickekommersiellt syfte för kompetensutveckling eller undervisning i skolan och förskolan under förutsättning att författarens namn och artikelns titel anges, samt källa: Skolportens artikelserie. I övrigt gäller copyright för författaren och Skolporten AB gemensamt.

Denna artikel är publicerad i Skolportens nättidskrift Undervisning & Lärande:
www.skolporten.se/forskning/utveckling/

Aktuell metodbok med författaranvisningar:
www.skolporten.se/metodbok

Vill du också skriva en utvecklingsartikel? Mejla till redaktionen@skolporten.se

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	5
1.2 Syfte	6
2. Metod	6
3. Huvuddel	7
4. Resultat/diskussion	11
5. Referenser	13

1. Bakgrund

Jag kom till skolan i november 2010. Jag hade tagit min examen 2,5 år tidigare och arbetat på förskola de första åren. Nu skulle jag äntligen få min första klass och en årskurs 1 till på köpet.

Klassen bestod av bara 15 elever. De hade alla förutsättningar för att lyckas men det var något som inte stämde, det var kaos. Min första dag lade kollegerna huvudet på sned och sa ”hur går det?” med en röst som antydde att de utgick ifrån att allt skulle gå åt pipan. Klassen testade mig på alla tänkbara sätt och talade om att jag hade fått ”värsta klassen på skolan”. När jag kom hem efter min första dag var det nära på att jag aldrig ville gå tillbaka mer, var det så här det skulle vara? Men så kände jag en sorg över att barn redan i 7-årsåldern känner att de är busarna på skolan. Vad skulle hända med deras framtid om de redan gett upp?

Dagen därpå gick jag till skolan med en ny inställning: Min klass var den bästa klassen, och nu skulle vi visa alla andra det också. Framför oss låg ett långt och hårt arbete mot vårt mål.

Genom att enbart se till miljön på en skola idag och jämföra den med hur det var förr får vi en bild av hur verksamheten har utvecklats. Tidigare såg skolan ut som en militäranläggning medan nybyggda skolor idag ofta är öppna, ljusa och har välkomnande lokaler. Förr var skolan inriktad på auktoritet och disciplin där eleverna skulle lyssna och lyda. Egenskaper hos en elev som uppskattades var noggrannhet och punktlighet, den fria viljan fick inte plats i skolan utan eleverna skulle anpassa sig. Skolan idag inriktar sig på flexibilitet och kreativitet, elevernas fria vilja får ta större plats och läraren samtalar med dem och lyssnar till deras åsikter (Normell, 2002). Kunskapen om barns utveckling och om hur deras inre värld ser ut är större idag än tidigare. Vi har gått ifrån att fokusera på hur barnet är till vem barnet är (Juul & Jensen, 2001). Detta sätter större press på pedagogen och dennes professionella förhållnings-sätt. En lärare måste idag inneha personliga kvaliteter och inte enbart kunskaper i olika ämnen (Normell, 2002).

Samtidigt diskuteras dagligen skolan och lärandet i media. Politiker, föräldrar, lärare och elever uttalar sig om en skola som saknar disciplin och struktur. Det görs undersökningar som visar på fallande studieresultat i Sverige och på tv kan vi följa klasser som ska struktureras upp. Vad är det som händer och vad beror det på? Jag har många vänner och kolleger som talar om ”dagens barn” och att de inte är som förr. Hur de har en annan framtoning och ett hårdare sätt. Jag undrar därför: Hur gör vi för att skapa en skola för alla? Där eleverna får arbeta med sina styrkor och svårigheter men även lära sig att respektera andra? Det är en stor fråga som jag inte besvarar i min artikel. Däremot jag ger min syn och exempel på ett arbetssätt som fungerade för mig.

1.2 Syfte

Syftet med min artikel är att delge mina kollegor ute i verksamheten hur jag gjorde. Jag har inte alla svar och många av mina metoder är inte nya. Kanske kan min artikel fungera som ett diskussionsunderlag? Kanske kan den inspirera andra att våga pröva och ta itu med dessa ”problemklasser” som vi har på varje skola. Jag vill skapa en diskussion om den fina linje som går mellan den gamla disciplinära skolan och den nya, öppna fritänkande skolan. Hur kan man kombinera dessa och försöka ta tillvara på det som var bra från varje epok? Dessutom vill jag utmana åsikten om att det är bara individen som ska stå i centrum. Skolan ska vara för alla, men samtidigt fostra demokratiska medborgare. Om vi skapar en för individualistisk inriktning, vad händer då med grupprocessen?

2. Metod

Jag baserar resultatet av mitt projekt på observationen och utvärdering av elevernas kunskapsutveckling. Valet av observation har jag grundat på att metoden är lämplig att använda då ”forskaren” vill studera en process som är svår att sätta ord på vilket stämmer i mitt fall då syftet är att undersöka praktiken (Hartman, 1998). Klassen genomförde olika typer av diagnoser för att synliggöra till den kunskapsmässiga utvecklingen. En utvärdering av dessa kunskaper gjordes i den individuella utvecklingsplanen och i deras dokumentationspärmar. För övrigt har jag använt mig av utvärderingar med eleverna, värderingsövningar, boksamtal, konflikthantering, belöningssystem och elevinflytande. Dessa metoder har jag använt i arbetet med gruppen. Dessa metoder kommer jag att återkomma till under huvuddelen.

Klassen utvärderade ständigt tillsammans, vilket gav mig både möjlighet att ta reda på deras konkreta åsikter men även att observera hur de bemötte varandra i de olika åsikterna. Vi genomförde utvärderingar efter varje lektion för att diskutera innehåll, arbetsro, positiva aspekter och förbättringsområden. Resultatet dokumenterades på klassråd, i veckobrev och skoldagböcker och i min anteckningsbok. Elevernas utvecklingssamtal är en annan form av utvärdering och där resultatet dokumenteras. Inför dem genomförde eleverna även en trivselenkät som gav svar på hur de trivdes i gruppen.

I början av läsåret arbetade jag och eleverna med trygga och otrygga platser på skolan som gav många intressanta svar och funderingar över hur de uppfattar sin skola och klass. Dessa platser fortsatte gruppen att arbeta med under året för att de hur åsikterna förändrades.

3. Huvuddel

Det finns forskning som tyder på att en grupp som bildas och ska genomföra en eller flera uppgifter går igenom en process med fyra stadier. Formandet, stormandet, normerandet och utförandet. Den första delen, formandet, handlar om att bekanta sig med varandra i gruppen, att lära känna de andra och upptäcka individerna. Nästa fas, stormandet, är då smekmånaden är över och gruppen hamnar i konflikter, nu tas kampen om olika positioner inom gruppen upp. I den tredje fasen, normerandet skapas lugnet och strukturen i gruppen. En tydlig ledare ska då föra gruppen framåt mot det sista stadiet, utförande, där gruppen kan börja arbeta med sin uppgift (Stensaasen & Sletta, 2000).

Jag tog över min klass i det stormande stadiet. Min uppfattning är att de hade fått uppehålla sig i detta stadie för länge och genom flera lärarbyten inte fått en tydlig ledare som kunde skapa struktur och lugn i gruppen. Därav var det viktigt för klassen att fortsätta mot normerandet så att vi kunde börja med vår uppgift, att lära oss nya saker.

Grupper påverkar oss livet igenom. Genom barnets första gruppmedlemskap kan denne utveckla både tillit och misstro vilket är mycket betydande för barnets fortsatta utveckling (Stensaasen & Sletta, 2000). Därav är det så viktigt att eleverna får en positiv och bra start i skolan då detta påverkar individen, men även dennes uppfattning om gruppen framöver.

Läroplanen är tydlig när det gäller normer och värden. Skolan ska se till att varje elev är trygg i skolan och kan växa både socialt och kunskapsmässigt. Skolan ska ge en god miljö att vistas och lära sig i (Lgr 11).

Min tolkning av detta är att skapa struktur och respekt i gruppen och klassrummet samt ett tillåtande klimat. När jag kom till klassen var eleverna vända mot varandra. De såg varandra som ett hot, en utmaning och det fanns ingen tydlig struktur på verksamheten. Jag fick genomgå det klassiska inträdesprovet där eleverna "testar" den nya läraren. Klassen hade redan haft en lärare i förskoleklassen och en lärare i tre månader i årskurs 1. Alla pedagoger har olika arbetssätt och personligheter vilket skapar en förändring när gruppen ställs inför en ny lärare.

När en grupp möter förändringar har de ofta ett behov av att känna tillhörighet och hålla fast vid det som varit. Individerna i gruppen blir därav viktiga och i början anpassar sig de flesta sig efter gruppen. Då behövs det en stark ledare som står för struktur och tydliga regler så att individerna känner tillhörighet i detta eftersom denna inledande fas snabbt kan gå över i att konflikterna ökar då gruppen känner sig tillfreds med förändringarna som sker (Nilsson & Waldermarson, 1994). På så sätt skulle man kunna säga att projektet tog sin avstamp i den stormande fasen för att därefter gå tillbaka till den formande och sedan sakta fortsätta framåt.

Jag började projektet med strukturen. Eleverna skulle känna igen sig när lektionen började och slutade. De skulle veta vad som skulle hända och vad som förväntades av dem. Detta för att skapa ett lugn i gruppen och trygghet men även ge dem en chans att vara med att påverka sin vardag.

Konkret handlade det om flera saker bland annat tavelstruktur, hur jag som lärare använder tavlan. Det handlade om tydlighet och nolltollerans mot vissa beteenden. Det handlade även om att ha en lugn miljö att arbeta i, hur klassrummet var utformat exempelvis. Visst var barnens alster fina men koncentrationen skulle inte bli den samma om jag tapetserade väggar med teckningar och texter. Dessa tankar har jag hämtat från hur man bemöter elever med särskilda behov (Iglum Rödnhovde, 2006). Min slutsats är dock att metoderna hade en positiv inverkan på samtliga elever. Alla mådde bra av strukturen.

Tavlan exempelvis var indelad i olika delar. En del där eleverna tydligt kunde se dagens schema och få information om eventuella förändringar. En del som handlade om att utvärdera lektionerna som även skulle fungera som en morot för fortsatt arbete. Det fanns givetvis även en huvuddel där lektionsinnehållet förmedlades. Detta kan tyckas vara rörigt och inte gå i linje med mina tankar om ett avskalat och lugnt klassrum. Dock upplevde jag att om tavlan alltid användes på samma sätt så blev även detta en tydlig struktur.

När det kommer till barnets socialisation sker den primära utvecklingen i hemmet där barnet lär sig nya kunskaper i trygga relationer till exempelvis föräldrar och syskon. Den sekundära utvecklingen sker i skolan under andra förutsättningar. Barnet har inte samma band till klassen som familjen, miljön samt inlärningsprocessen skiljer sig åt (Säljö, 2000). Jag anser att det därför är viktigt att man som lärare skapar trygghet i klassrummet för att kunna överbrygga och bearbeta dessa emotionella skillnader.

Först när ett barn känner trygghet genom att denne möts med empati i en lugn miljö utvecklar barnet förmågan till inlevelse och kan ta hänsyn till andra människor. Bemöts ett barn med kärlek, ömhet och empati kan denne också ge kärlek, ömhet och empati. Det är först när barnet blir behandlad på så sätt som förmågan utvecklas till fullo (Holm, 1985).

När vi började lektionen fick eleverna ställa upp utanför klassrummet och ta i hand. Detta kan tyckas vara förlegat och från en annan tid men jag anser att eleverna hinner ställa om mentalt från rast till lektion. Det gav även mig som lärare möjlighet att se varje elev och visa att jag uppmärksammade att de var där och att de är viktiga. Vi byggde lite på vår relation i detta korta ögonblick, dagligen.

Att vara empatisk som lärare innebär att man ser bortom elevens beteende och handlingar för att istället rikta uppmärksamheten mot elevens känslor och bakomliggande motiv till en viss situation. Carver pekar på att klassrumsklimatet måste bygga på respekt och vara en trygg

miljö. Klassen bör ha egna regler för hur man ska bete sig i gruppen som de kommer fram till tillsammans. Eleverna behöver även se vuxna som visar varandra hänsyn på skolan och hemma. För att barnen ska kunna lära sig att sätta sig in i hur andra personer kan tänka och känna måste vi visa dem respekt för deras känslor och inte säga saker som ”det är inget att vara rädd för” eller ”sköt dig själv och strunta i andra” (Carver, 2008).

Jag anser att jag måste ge respekt till mina elever för att förtjäna den tillbaka. Jag måste vara mänsklig inför dem. Våga erkänna fel, förklara hur jag upplever saker och ting, att vara personlig men inte privat förstås. Jag tycker att det är viktigt att man som lärare vågar visa känslor. Att skratta och skämta med barnen utan att vara rädd för kaos. Att bjuda på sig själv. Kroppen är ett fantastiskt verktyg som kan tydliggöra och understryka det man säger. Jag tycker att det är viktigt att visa glädje, sorg och ilska på ett bra sätt.

Dock är det inte enbart lärare och elev som ska bygga på sin relation utan även elev till elev. Jag anser att det är viktigt att arbeta med ömsesidig respekt i klassrummet mellan lärare och elever och mellan klasskamraterna.

Det finns många olika sätt att arbeta med respekt för varandra men jag tycker att arbetet med elevernas empatiska förmåga är viktig i detta sammanhang. Om du inte kan sätta dig in i hur en annan person upplever en situation kan det vara svårare att respektera dennes beslut. Carver (2008) skriver att läraren bör diskutera ansiktsuttryck och hur vi läser av varandra med elevgruppen. Språket hos ett barn är inte lika utvecklat som hos en vuxen, ofta har de svårt att förstå på vilket sätt de sårat sin vän för än denne gråter. Därför är det även viktigt att diskutera känslor och läsa böcker som behandlar olika typer av känslor. Ytterligare ett sätt är att använda sig av forumspel, där eleverna spelar upp en konflikt som någon i gruppen när som helst kan avbryta och vända för att utgången ska bli positiv (ibid).

Jag använde mig dagligen av skönlitteratur och fiktiva fall som exempel. Vi skapade en lugn stund med hjälp av att samlas på mattan i klassrummet. Jag läste om högt och försökte välja en aktuell situation i klassen som tema och därefter diskuterade vi bokens innehåll. Det var lättare för eleverna att forma en åsikt när det handlade om en person i en bok.

Vi arbetade även med forumspel då eleverna gavs en situation som de skulle dramatisera och därefter fick publiken diskutera handlingen och hur den kunde förändras. I diskussionen var det de olika rollernas upplevelser av situationen som var viktig.

Barn måste lära sig att visa igenkännande, det gör de genom att vi ger dem strategier. Läraren kan förslagsvis vädja till barnens empati i en konflikt, alla inblandade får berätta hur de känner och försöka sätta sig ”i huvudet på varandra”. Läraren kan likaså ge eleven förslag på hur denne kan förändra sitt beteende till nästa gång och på så sätt ge eleven konflikthanteringsstrategier. Carver förklarar att när vi tvingar barn att be om förlåtelse varje gång de hamnar

i en konflikt ur en problemlösande pedagogik, utvecklar de inte förmågan att sätta sig in i hur en annan person tänker och känner. Barn som tidigt lär sig att gottgöra sitt felande med ”förlåt” anser att de enbart kan be om ursäkt, vilket resulterar i att de till slut inte menar vad de säger utan bara vill få konflikten överstökad (ibid).

Jag upplevde att eleverna i klassen hade en stark tradition av att bara säga förlåt till varandra vid en eventuell konflikt. Jag började ställa frågan varför de sa förlåt och oftast fick jag till svar att de inte visste det. Istället arbetade vi med att de skulle försöka förstå var konflikten gick snett och vad i deras beteende som fick motparten att reagera. Jag brukade säga så här till mina elever. ”Mitt mål är inte att ni ska sluta bråka för det kommer ni göra hela livet. Ni kommer att bråka med era vänner, familjer och på arbetet. Målet är att ni ska lära er hur ni ska hantera detta bråk och hur ni ska lösa det på ett bra sätt”.

Läroplanen har slagit fast att skolans uppdrag är att fostra demokratiska medborgare. Att eleverna ska skapa förståelse för sina medmänniskor. De ska få känna att de är med och påverkar sin egen utbildning och att deras åsikter har en stor betydelse (Lgr 11).

För att en elev ska kunna utvecklas och anta ett demokratiskt förhållningssätt måste denne få träna på att se olika perspektiv, förstå olika perspektiv samt se utifrån någon annans perspektiv. Demokrati handlar om samspel, att vara lyhörd, ömsesidig och har en klar koppling till empatisk förmåga (Gren, 2007).

Demokratin i klassrummet är en annan viktig del i mitt projekt. Att eleverna fick känna att de var med och påverkade sin skoldag och att deras synpunkter betydde något. Skolan är deras arbetsplats och den ska de kunna vara med och påverka. Demokrati kan en grupp uppnå på många sätt. Den här gruppen gjorde det genom elevledda utvecklingssamtal, tydliga klassråd, gemensam planering av vissa arbetspass, att alltid undersöka eleverna förkunskaper när jag inledde nya arbetsområden och låta deras intressen styra utformningen av området. Dessutom skulle de känna att ”sköta sig” på lektionerna var i deras intresse och inte för att vara snäll mot läraren.

Jag valde att lägga mycket fokus på utvärderingar i mitt projekt. Vi diskuterade hur lektionen hade gått? Vad har vi lärt oss? Varför var den varit bra/dålig? Vad vi kunde lära oss av det? Hur vill vi ha det nästa lektion?

Tillsammans med utvärderingar använde jag mig av en säkerligen kontroversiellt och gammeldags metod: belöningsystemet. Vi hade ett stjärnsystem i klassen där hela gruppen tillsammans samlade streck varje lektion som sedan bildade en stjärna. Vi diskuterade varför de fick eller inte fick strecket och där har jag som lärare fått spela lite teater och överdrivit lyckan över de små framsteg de gjorde i början. Jag ville att de skulle känna att deras arbete ledde någonstans och att de ville lyckas. Vi belönade oss även med utflykter och klassens stund exempelvis.

Anledningen till att jag valde ett kollektivt belöningssystem var att eleverna i klassen var så negativa mot varandra och jobbade mot varandra till en början. Jag ville att de skulle känna sig som ett lag som arbetade mot samma mål. Målet var ett tillåtande, respektfullt klimat där alla har rätt att lära sig utifrån sina förutsättningar.

För att sammanfatta mitt projekt så använde jag mig av fyra byggstenar; empati, konflikthantering, demokrati och utvärdering. Jag har gjort det genom att ha forma lektionerna och miljön efter en tydlig struktur. Jag har arbetat med känslor via konkreta övningar, konflikthantering och mitt bemötande gentemot eleverna. Till sist använde jag deras åsikter för att bygga mitt arbetssätt genom att bygga dem som ett team och lyfta deras kompetenser.

4. Resultat/diskussion

Jag tycker att det är svårt att sammanfatta den utveckling klassen har gjort. I och med att projektet har handlat om en social utveckling och en grupprocess så är det svårt att visa tydliga resultat i ett diagram eller peka på exakt vad det var som gjorde vad. Givetvis finns elevernas måluppfyllelse som har gått från 90 procent till 100 procent på ett år som ett tydligt resultat men vad säger det om gruppen?

Det har funnits tillfällen under resans gång då jag uppfattat att vi stått helt stilla och att inget jag gjorde kunde få dem att komma framåt. Det går även att diskutera projektets inflytande och elevernas naturliga utveckling. Kan det kanske vara så att klassen skulle ha kommit dit de är idag i alla fall trots de olika övningarna? Givetvis är gruppens processer en naturlig del och de vore konstigt om de inte gick igenom olika stadier. Däremot tror jag att gruppen får en annan stabilitet om det ligger en medvetet utvecklingsplan bakom.

Vad är det egentligen som är speciellt med denna klass? Jag kan bara kortfattat beskriva att jag i ett tidigt sked inte kunde hjälpa en elev med ett plåster utan att det var fullt slagsmål när jag kom tillbaka. Idag kan jag prata med en förälder i korridoren i flera minuter och gruppen sitter som ljus när jag kommer tillbaka. Klassen når målen och vissa av dem ligger över målen – men framförallt så kallar de sig för ”världens bästa klass”. De leker tillsammans på rasterna, de löser konflikter och umgås på fritiden. Den klass som sa till mig min första dag på skolan att jag hade fått skolans värsta klass finns inte längre.

När jag insåg att vi hade lyckats var strax innan påsklovet då vi genomförde en klasskonsert där eleverna själva planerat och genomfört innehållet. De grupperade sig enligt intresse och talang istället för kompiskrets och skapade egna uppträdanden. De gjorde programmen, konferenciern korten och bestämde i vilken ordning alla skulle framträda. Konserten blev en stor succé och jag njöt till fullo av hur oerhört duktiga hela klassen var på att samarbeta och

hur kul vi hade tillsammans.

Ytterligare några veckor senare hälsade en ny pojke på klassen. Han kommer från ett land i östra Europa och talar ingen svenska. Innan han anlände samtalade vi på mattan om hur det skulle kännas att vara i hans skor. Pojken blev mottagen på ett riktigt bra sätt, de bjöd in till lek och hjälpte honom under de skoldagar han var där. Även pojkens mamma var med och hälsade på och sista dagen sa hon till mig att hon tyckte att klassen var som en stor familj och det var det bästa tecknet på att vi tillsammans hade lyckats.

Jag beskriver empati och arbetet med empatisk förmåga som en stor del i mitt projektet. Kinge skriver i sin bok att den empatiska utvecklingen pågår hela livet. Därav är det av stor vikt att läraren får handledning i sin yrkesroll och på så vis vidareutbildas, så att även läraren får strategier för hur denne bör bemöta sina elever. Handledning gör även att pedagogen utvecklar sin empatiförmåga såväl som kunskapen kring ämnet (Kinge, 2000).

Som många andra upplever jag att vi sitter på långa möten som inte alls är givande, som handlar om administrativa detaljer. Jag vill slå ett slag för att vi lärare ska försöka utmana våra rektorer och ledningsgrupper att diskutera den här typen av frågor så att vi kan utvecklas framåt och lära oss av våra kollegors smarta tips och råd. Jag själv är en ung lärare med jämförelsevis liten arbetslivserfarenhet. Jag vet att många i min situation håller med mig om att det är svårt att komma ut i arbetslivet och dagens lärarutbildning inte förbereder oss på vad som komma skall. Det finns oftast inte heller något säkerhetsnät ute på skolorna som hinner hjälpa till, många vill men var finns tiden?

Som jag skriver i min artikel så måste jag ställa mig kritisk till huruvida gruppen blev som den blev enkom på grund av mitt arbetssätt. Dock jag kan inte heller förneka att jag tror att det var en stark bidragande faktor. Jag vet att mina arbetsmetoder egentligen inte är nyskapande och många som läser artikeln kanske tänker att detta var inget nytt. Mitt svar är då att jag åtminstone tycker att det är viktigt att påminnas om dessa metoder och att de finns. Helt ärligt så är det väl så att när terminen är igång och man har många elever i klassen och en lång lista med mål att hinna med så försvinner den där empatiska läraren lite, den som hittar på spännande värderingsövningar och boksamtal. Därför måste vi fortsätta att diskutera dessa frågor och inte glömma bort att den tid vi lägger ner på eleverna sociala samverkan får vi skörda i arbetsro och mer effektiv kunskapsinhämtning längre fram.

Dessutom tycker inte jag att vi ska vifta bort röriga klasser på lågstadiet och säga att ”de är så små, det går över”. Det är den attityden som kan skapa kaos i gruppen i årskurs 6, och låga resultat på nationella provet samma år på grund av att den så kallade arbetsron aldrig infann sig.

5. Referenser

- Carver, Denise (2008). *Teaching empathy*. The Early Childhood Leaders' Magazine Since 1978; n 179, p92-94 Jan-Feb 2008.
- Gren, Jenny (2007). *Etik i pedagogiskt vardagsarbete*. Liber.
- Hartman, Jan (1998). *Vetenskapligt tänkande – från kunskapsteori till metodteori*. Studentlitteratur.
- Holm, Ulla (1985). *Empati i läkar – patientrelationen en teoretisk och empirisk analys*.
- Iglum Rödnhovde, Lisbeth (2006). *Om de bara kunde skärpa sig! Barn och ungdomar med ADHD och Tourettes syndrom*. Studentlitteratur.
- Juul, Jesper & Jensen, Helle (2001). *Relationskompetens i pedagogernas värld*. Runa Förlag.
- Kinge, Emilie (2000). *Empati hos vuxna som möter barn med särskilda behov*. Studentlitteratur.
- Lgr 11 (2011). Skolverket.
- Nilsson, Björn & Waldermarson, Anna-Karin (1994). *Kommunikation – samspel mellan människor*. Studentlitteratur.
- Normell, Margareta (2002). *Pedagog i en förändrad tid – om grupphandledning och relationer i skolan*. Studentlitteratur.
- Stensaasen, Svein & Sletta, Olav (2000). *Grupprocesser – om inläring och samarbete i grupper*. Natur och kultur.
- Säljö, Roger (2000). *Lärande i praktiken – ett sociokulturellt perspektiv*. Prisma.

